

További adalékok a *csörc* ~ *csörsz* szóhoz*

1. A kutatói lét egyik talán kevésbé elismert, ám annál fontosabb területe a tudományos ismeretterjesztés. A legjobb esetben ez kétoldalú kapcsolat: a tudóst gondolkodásra ösztönzi és további kutatómunkára készítheti a jól feltett kérdés. Így jártam én is, mikor egy fórumon a Csörsz-árokmal kapcsolatban olvasásra javasoltam a közönség számára a kérdés legutóbbi szakirodalmát, FORGÁCS TAMÁS Adalékok *csörc* ~ *csörsz* szavunk történetéhez című módszeres és igen alapos tanulmányát (FORGÁCS 2022). Az ezután kialakuló párbeszéd a cikkben szereplő kérdéskör egyes részleteire irányította a figyelmem. A tanulmány egyik fő erényének az egyértelmű állásfoglalás hiányát tartom, de néhány részletet némileg másként vagy legalábbis más színben látok. A folytatásban az egyébként kiváló cikkhez illeszkedő gondolataimat osztom meg. Ezekben a jegyzetekben jellemzően nem a tanulmány megállapításaihoz képest akarok mást vagy újat mondani, inkább a korábbi kutatások egymásra reflektáló jellegét kiemelve próbálok néhány kérdést felvetni.

2. A legnagyobb nehézséget abban látom, hogy több hasonló alakú szó keveredik a szakirodalomban: olykor egy szócikkben, olykor különválasztottan találunk a *csörc*, *csörsz* ~ *csersz* szavakról véleményeket. A hasonló alakú szavak egy része ismeretlen eredetű, más részük jövevényszó (pl. *csercse* 'függő' a románból). Az sem segíti a tisztálátást, hogy a szavak későn bukkannak fel írásban, habár ez segíthetné a munkát, mert a hangjelölés a későbbi korokban bizonyos jelek esetén biztosabb, de e szavak éppen olyan hangokat tartalmaznak, amelyek problémásak még ekkoriban is. A viszonylag kései felbukkanás mellett a kevés adat is gondot okoz. Végül számolni kell azzal, hogy az írás- és olvasástudás – ez régebben még nem mindig feltételezte egymást – általánosabbá válásával az olvasmányokkal terjednek bizonyos kulturális elemek, amelyek azt a látszatot kelthetik, hogy egy jelenség széleskörűen ismert. Ezért azt látom célravezetőnek, hogy egyenként vegyem sorra az általam problémásnak ítélt szavakat.

3. Először az egykori árokrendszer, a *Csörsz-árok* vagy *Ördög-árok* néven ismert mesetérseges alkotásról szólnék. KNIEZSA a különböző szóalakokat összevonta egy szócikkbe, és négy szócsoportot állapított meg a jelentések alapján, ezek közül az első a *Csörsz árka* vagy *Csersz árka*. Szerinte a név ismeretlen eredetű, és a szláv eredet (*čert* [!] 'Teufel') elfogadhatatlan, ezért a nem szláv eredetű szavak között szerepel (KNIEZSA 1955: 817).

Később KNIEZSA megváltoztatta a véleményét: úgy vélte, hogy a *Csörsz-árok*, melynek van *Cseszárka*, *Csaszárka*, *Csőszarika* változata is – szerintem ezek már torzult alakok, így másodlagosak az etimológiánál –, és egy részét *Ördögárok*-nak is nevezték, egy szláv *čbrtb* [!] 'ördög' -*jb* birtokos képzős származékából (**čbrt-jb* [!]) alakult. Ebből az ószlovákban **Čbrcb*, az ódélslávban **Čbrčb*, az óbolgárban **Čbršt**b* jött létre (KNIEZSA 1963: 203).

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Helynévtár Program (az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program egyik alprogramja) keretében készült.

FEHÉRTÓI *Chersz arokiat* [!] alakban idézi a Székely István 1559-es könyvében található nevet (FEHÉRTÓI 1969: 454). Szerinte további vizsgálatot igényel a védmű név-eredetének vizsgálata. De erősen gyanítja, hogy eredetileg 'feketeárok' vagy 'ördögárok' jelentésű név áll mögötte.

REUTER CAMILLO ezzel szemben kifogásokat támaszt. Számára a bővebb indoklás és magyarázat miatt érthetetlen KNEIENZA véleményének megváltozása. Kifogásolja KNEIENZA magyarázatát azért is, mert egy szláv földrajzi nevet sem említ az ún. Csörsz-árok köréből, annak ellenére, hogy az árok szláv nyelvterületen is előfordulnak. Ő a magyar földrajzinév-anyagot hívja a megfejtés érdekében segítségül. Úgy véli, Székely István Anonymushoz hasonlóan földrajzi névből alkotott személynevet. Ennek alapja a *csörcs ~ csörcs* 'bozót' jelentésű szó, melyre a Sáros megyéből való 1264-es *Csircz* [!] helynevet idézi, mely 1773-ban *Csircs* alakú volt. A személynévi előfordulásokat is a *csercs* 'bozót'-hoz köti és 'bozontos, lomposzörű' jelentést tulajdonít a szónak. Úgy véli, hogy a szóképzlet perifériáján lévő elemek lehettek a neveken alapuló közszavak (REUTER 1977: 441–446).

A FNESz. jelentésmegadása különösen érdekes: „a római birodalom dunai limesén kívül maradt iráni szarmatáktól 294 után épített sáncrendszer maradványai az Alföld peremén; e védelmi rendszer nemcsak a szarmatákat védte a különféle (erdélyi) germán törzsektől, hanem a római limest is erősítette”. Első releváns adata a Székelytől való: *Czersz arokiat* [!] (RMK. I. 38: 139). KISS LAJOS a korábbi kifogások ellenére mégis annak a lehetőségét veti fel, hogy egy szlovák R. **Čbrcb rovь*, szerb-horvát, szlovén. R. **Čbrčb rovь* (<összl. **Čbrtjb rovь* 'Ördög-árok') részfordításaként keletkezett (FNESz. *Csörsz-árok*).

Feltett és kikövetkeztetett szláv névalakokra épül a magyarázat, a **Čbrtjb rovь* 'Ördök-árka' adattal nem támasztható alá. A *čert* tőszóból (vö. *čbrtь*, KNEIENZA 1963: 203) való közvetlen eredeztetés hangtanilag problémákba ütközik. Nem világos továbbá a részleges névfordítás oka sem, valamint az, hogy ez az ároknak (vagy egy szakaszának) csupán egyik neve. Persze ez a konkrét *Csörsz-árok* névvel kapcsolatban esetleg még szóba jöhetne, de a magyarázat nem tér ki rá, hogy az árok több másik neve milyen kronológiai viszonyban van egymással – illetve ezek milyen nyelvi érintkezések mentén alakulnak. Pedig kritikus kérdés a kronológia. Tulajdonképpen arra épít az 'ördög' jelentésű szóra alapuló magyarázat, hogy a védmű egy részének a neve ez. Figyelembe kellene venni és össze kellene hasonlítani az árok teljes hosszának neveihez köthető történeti adatokat.

Másrészt úgy vélem, hogy kézenfekvőbb olyan megfejtést keresni az *Ördög-árok*-féle név mögött, amely a határrekszmondák között amúgy is előfordul. Ezekben általában valamilyen természet vagy ember által régebben alkotott képződményt fedez fel a lakosság, melyre nem tudnak magyarázatot találni. Ekkor összekapcsolják valamilyen természetfölötti hatalommal, és ebben lelik a jelenség létrejöttének az okát. Ez a mondatípus Nyugat-Európában népszerűbb. De nálunk is több területről ismert (l. a FNESz. *Ördög*-kezdetű neveit), hogy az ördög hozza ezeket létre. Az ördög több helyen is szántott a határban (a legismertebb a nagyharsányi hegy esete, vö. VERSÉNYI 1884: 88–89). De lásd még az oláhfalvi ördögbarázdát (SOLYMOSSY 1921: 83) és másokat (SZENDREY 1922: 55–56, 60; illetve DOBOS 1970: 102 és BALÁSY 1898: 72). A rászedett ördög népmesetípus is ide köthető (MAGYAR 2023: 93). Az efféle motivációval létrejött nevek az ország szinte minden részén felbukkanak, ezért a *Csörsz-árok* és *Ördög-árok* néven ismert tiszántúli védmű nevét leválasztanám a bármiféle, adattal nem is bizonyítható szláv előzményről.

A néphitben az ördög a keresztény képzetek mellett számos más mondabeli lény tulajdonságait felvéve él Európában; a középkor folyamán nálunk is sokféle szerepet magára vett az ördögalak (PÓCS 2012: 36). Figyelmet érdemel még a Csörsz-árok egyes részének *Ördög-árok* neve kapcsán az az időviszonyokkal összefüggő észrevétel is, hogy még a rómaiak által hátrahagyott romokat is *Ördögek*-nek nevezték egyes helyeken (BÁRTH M. 2021).

4. KNEZSA a második *csörc*, *csörsz* szónak a 'fekete' jelentést tulajdonítja (KNEZSA 1955: 817). RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN Prágai András 1628-as művéből idézi fel, hogy a „magyarok a fekete ökröt hők Csörsz néven hívják” (1899: 218). FORGÁCS az EtSz.-re támaszkodva ezt elutasítja, de szerintem éppenséggel lehetséges, hogy német jövevényszónak tarttuk ezt a *csörc*-öt. Az ófn. *swerzī* 'Schwärze, Dunkel' megfelelő kiindulási pont, de még talán a kfn. *swerze* 'Schwärze, schwarze Farbe, Dunkelheit (der Nacht), Finsternis' is.¹ Az ófn. *swerzī* arra utal, hogy még korai átvétellel lehet dolgunk. A szó eleji mássalhangzótörlődás második ($\beta > v$) eleme korai jövevényszavainkban kieshet, l. óe. szl. *svetъ* > magy. *szent*, még a német eredetű jövevényszavak is így viselkedhetnek, a *sógor* is így alakult (MOLLAY 1982: 157–158). A korai ómagyarban a szóvégen csak *i*-s diftongusos előzményből létrejött, morfológiai művelet eredményét hordozó *i* állhatott (E. ABAFFY 2003: 338–339), ezért rövid *i*-vel helyettesíthették. Ezután részt vett a többi rövid, felső nyelvválású szóvégi magánhangzó korai ómagyar eltűnésében. Persze a *c* ekkoriban kezd létrejönni (már igen korai példák is vannak rá), így lehet, hogy már *c*-vel került be a magyarba, de akár *sz*-szel helyettesített alakban is honosodhatott, majd ez affrikálódhatott (vö. E. ABAFFY 2003: 313). A régi magyar nyelvjárási *s* : *cs* (*csillog* : *sajog*, *csekély* : *sekély* stb.) megoszlásba kerülve alakulhatott ki a *csörsz* ~ *csörc* alak (olykor nincs nyoma a kétféle alak egyidejű jelenlétének, l. pl. ótör. **čatīr* >> m. *sátor*), amely aztán a szókincs peremén maradhatott.

Az időviszonyokra való tekintettel érdemes lehet megemlíteni, hogy a *cs* : *s* megoszlás (mely változás vagy váltakozás formájában mutatkozik meg), már az ősmagyar korban megindulhatott, és az ótörök jövevényszavak egy csoportja részt vehetett benne, illetve önálló magyar fejleményként kétirányú változásként is elképzelhető (l. bővebben ANTAL M.–CZENTNÁR–NÉMETH 2022: 24–25). Másrészt a nyugati germán nyelvváltozatok jövevényszavainak van egy olyan végső soron görög, latin eredetű egyházi szakszórétege, amely a Duna-medencében kerülhetett át ezekbe a nyelvekbe a délről, délkeletről érkező térítőkkel való kapcsolat révén (SCHMIDT 1970: 72–73). Ez mindenféleképpen további vizsgálatot igényel a magyar nyelv szlávon keresztül nyert keresztény vallási élettel összefüggő jövevényszavaival (ZOLTÁN 2020: 275–276) való lehetséges kapcsolat révén abból a szempontból, hogy van e olyan közös időpillanat, amelyben mindegyik nyelv jelen van e területen ilyen társadalmi környezetben. Ennek értelmében felvethető az a kérdés, hogy a honfoglalók találkozhattak-e német nyelvű lakókkal a Kárpát-medencében (l. a FNESZ. *Csörsz-árok* szócikkét: az egykori német nyelvű törzsek ellen építették az árkot, de a germánok is elnevezhették valahogy), akiktől kölcsönözhatték a védmű ekkori nevét. Nyilvánvalóan nem egyetlen misszió volt, hanem az idő során újra-újra indultak térítők, de érdemes lehet a jövőben vizsgálni a térítésben érintett idegen nyelvi kapcsolatok kronológiai vonatkozásait.

¹ <https://www.dwds.de/wb/etymwb/schwarz>

Ezt a felvetést az időviszonyok szempontjából gyengíti, hogy 1628-ból való a 'fekete' *csörc* első előfordulása. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a Heltaitól származó adatok mögött az ő anyanyelve is állhat. Heltai elmagyarosodó német polgár volt (FITZ 1967: 25), csak felnőttként tanult meg magyarul (FITZ 1959: 120). Bár szóhasználatán alig vehető észre, egy-egy ilyen szó előfordul nála – de ezeket nem feltétlenül ő alkotta, honosította meg, talán csak használta (VELCSOV 1978: 47).

5. KNEZSA harmadikként a *cserc* 'szarvasmarha fajta' szót jelzi. Alighanem emögött is német hatást sejtethünk. A németben a *Schwarzwild* 'vaddisznó' -t jelent.² Nálunk talán fajtajelölő névként ragadhatott meg, nem pedig konkrét faj nevéként – talán a csüngőhasú fajta neve volt. A németben az állatnév vadászati szakszó, így nálunk is csak az állatokkal foglalkozók, közülük is csak a német nyelvű környezetben élő személyek ismerhették. Mindenképpen a szókészlet peremén lévő szóval van dolgunk. REUTER a *csércse* 'bőrlebernyeges állat' kapcsán jegyzi meg, hogy szerinte ezt csak aprófarmokról mondják (REUTER 1977: 443). Ebből a szempontból figyelmet érdemel a nyelvjárási *csércse* vagy *csercse* 'állatnak, pl. sertésnek, kecskének az álla alatt lelógó bőr, kinövés' és 'sertés emlője' jelentésű szó (ÚMTsz. 3: 1055). Ez mindenképpen elgondolkodtató abból a szempontból, hogy egy kölykedző anyamalac hasa megereszkedhet, illetve eleve vannak lógó hasú fajták. Egyúttal számomra megfajthetetlen viszony alakul így ki a románból magyarázott *csercse* 'függő' szóval.

Másrészről magának a szóalaknak az etimológiáját is más színben tünteti fel: könnyen lehet, hogy a *csécs* 'emlő' szó bővült inetimologikus *r*-rel. Mivel testrészek nevei önmagukban nemigen fordulnak elő, ezért (később elhomályosult) birtokos személyjelként is értelmezhető a szóvégi *-e* (pl. *epe*, *vese*), amely később melléknévként átértelmeződve (pl. *fürge*, *kese*, *pisze* stb.) főnévvé válhatott. A két folyamat egymással összefüggésben is végbemehetett. Kiváló példa a szintén hasonló alaki felépítésű *fene* arra, hogy konkrét állatot jelölő szó lett általános kategóriánév, egyúttal (folyamatos) melléknévi (igenévi) szerepből főnévvé vált. E szó agyarát fenegető, ezzel az embert fenyegető állatot, vagyis szintén vaddisznót jelölhetett eredetileg.

Inetimologikus *r* ilyen helyzetben ismert, bár épp *-rsz*-es példát NYIRKOS sem hoz (NYIRKOS 1987: 140). Csakhogy a később bekerült hang a *csősz* kapcsán is felmerülhet, így véleményem szerint eldönthetetlen, hogy egy *csőszökör* : *csőrszökör* viszonyban melyik is lenne a népetimológiás alakulat, vö. FEHÉRTÓI 1969: 454. Továbbá az *r* megnyújthatja az előtte álló magánhangzót (E. ABAFFY 2003: 332; FODOR 2001: 329), a mássalhangzókapcsolat pedig egyszerűsödhet is, így is előállhat a *csőszökör* alak egy *csőrszökör*-ből. Egyébként ismert inetimologikus *r*-rel bővült szó, mely tovább növeli az azonos alakú szavaink számát, de szerepet a fenti magyarzatokban nem játszik (*megcsőszköl* ige *mék-csőrszöl* változata, l. ÚMTsz. 3: 1055).

6. Összegzés helyett csak reményemet tudom kifejezni, hogy talán valamelyest, legalább néhány részletet illetően tisztult a több hasonló szóalak különféle szerepéről alkotott kép. Sok biztosat magam se tudok megállapítani, azt azonban valószínűnek tartom, hogy az egykori védelmi rendszer egyes részeinek *Csőrsz-* és *Ördög-árok* neve nincs kapcsolatban szláv nyelvi előzménnyel. Emellett a *csörc* ~ *csőrsz* 'fekete' szó talán mégis lehet

² <https://www.dwds.de/wb/etymwb/schwarz>

német jövevényt, és megkockáztatnám, hogy az egykori védelmi rendszer neve is mutathat germán névadók felé. A többi kérdés még bizonytalanabb előttem is.

Hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. [Ómagyar kor.] In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 301–353.
- ANTAL M. GERGELY – CZENTNÁR ANDRÁS – NÉMETH DÁNIEL 2022. Nyelvi és nyelvjárási kölcsönhatások kutatásának lehetőségei és korlátai az etimológiában: a *serke, csíra, sarjú, (gyógy) ír* szavak etimológiája. *Nyelvtudományi Közlemények* 118: 7–69. <https://doi.org/10.15776/NyK.2022.118.1>
- BALÁSY DÉNES 1898. Udvarhelymegyei népmondák. *Ethnographia* 9: 72–74.
- BÁRTH. M. JÁNOS 2021. *Ördögágya, Isten kassa*. <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2021/04/ordogagya-isten-kassa?fbclid=IwAR1yXtTmeaNMMFxlGQjBESj3PTQMC5mFF0zc9S-SGCr3rFvryex1le8vEqE> (2024. 04. 16.)
- DOBOS ILONA 1970. A történeti mondák rendszerezéséről. *Ethnographia* 81: 97–112.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS szerk., *Magyar etymologiai szótár*. I–XVII. füzet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 1914–1944.
- EWD. = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. <https://www.dwds.de/wb/etymwb> (2024. 04. 16.)
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. Csörsz. *Magyar Nyelv* 65: 454–456.
- FITZ JÓZSEF 1959. *A magyar könyv története 1711-ig*. Magyar Helikon, Budapest.
- FITZ JÓZSEF 1967. *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelelem története II. A reformáció korában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Negyedik, javított és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- FODOR KATALIN 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 325–350.
- FORGÁCS TAMÁS 2022. Adalékok a csörc ~ csörsz szavunk történetéhez. *Magyar Nyelv* 118: 470–480.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevénytiszte* I. 1-2. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1963. Teher, mázsa. In: BENKŐ LORÁND szerk., *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bárczi Géza születésének 70. évfordulója alkalmából írták tisztelői, barátai, tanítványai*. Nyelvtudományi Értekezések 40. Akadémiai Kiadó, Budapest. 201–210.
- MAGYAR ZOLTÁN 2023. *Bestiarium hungaricum*. Cser Kiadó, Budapest.
- MOLLAY KÁROLY 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVII. század végéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NYIRKOS ISTVÁN 1987. *Inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- PÓCS ÉVA közread. 2012. *Hiedelemszövegek*. Balassi Kiadó, Budapest.
- RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN 1899. A Nyelvtörténeti Szótárhoz. Csörsz, Mont. *Magyar Nyelvőr* 28: 218–219.
- REUTER CAMILLO 1977. Csörsz árok. *Ethnographia* 88: 440–448.
- RMK. I. 38. = Székely István, *Krónika ez világnak jeles dolgairól*. Striykoviei Lázár, Krakkó, 1559. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0038-RM_I_4r_0026/?pg=278&layout=s (2024. 04. 16.)
- SCHMIDT, WILHELM 1970. *Geschichte der deutschen Sprache. Mit Texten und Übersetzungshilfen*. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin.
- SOLYMOSSY SÁNDOR 1921. A nagyharsányi hegy mondája. *Ethnographia* 32: 82–92.

- SZENDREY ZSIGMOND 1922. Magyar népmóda-típusok és tipikus motívumok. *Ethnographia* 33: 45–64.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979–2011.
- VELCSOV MÁRTONNÉ 1978. Heltai Gáspár német anyanyelvének nyomai magyar nyelvű műveiben. *Néprajz és nyelvtudomány* 22–23: 47–70.
- VERSÉNYI GYÖRGY 1884. Népregék. A nagy-harsányi hegy. *Magyar Nyelvőr* 13: 88–89.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2020. A magyar keresztény terminológia bizánci rítusú szláv elemei. *Magyar Nyelv* 116: 275–285. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.3.275>.

NÉMETH DÁNIEL
 Debreceni Egyetem
 Pázmány Péter Katolikus Egyetem

ÉLŐNYELV

A másodnyelvi kölcsönszavak fonetikai adaptációja a kárpátaljai magyar és ukrán nyelvváltozatokban

2. rész*

3. Az orosz és ukrán kölcsönszavak adaptációja. Az orosz és ukrán lexikai elemek felgyűjtése többszintű folyamat keretében folyt, az élőnyelvi hanganyagok vizsgálata mellett kiterjedt a nyomtatott és elektronikus sajtótermékek, a szépirodalmi művek, az internet nyelvhasználatára, illetve a több szintéren megvalósuló résztvevő megfigyelésre is.

3.1. Magánhangzók. Az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak fonetikai változásait vizsgálva KÓTYUK ISTVÁN a magánhangzók tekintetében megjegyzi, hogy az ukrán kölcsönszavakban mindegyik hosszú magyar magánhangzó előfordulhat, sőt akár diftongizálódhat is. Így tehát az ukrán *a, o, y, e, u, i* hangoknak a magyarban *a (~ ā); o (~ ó) ~ a ~ ó^u; u (~ ú); e (~ ē); i (~ í); i (~ i)* megfelelőik vannak. A mássalhangzóknál csupán a lágy ukrán *ɔ', m', h'*-nek van magyar *gy, ty, ny* magyar megfelelője, így a többi lágy ukrán mássalhangzót annak kemény magyar párja helyettesíti (KÓTYUK 2007: 99–111). Ezt BORBÉLY EDIT az általa vizsgált betű- és mozaikszavak hangtani jelenségei kapcsán a következő csoportokra bontott hangtani jelenségekkel egészíti ki: a szóvégi orosz és ukrán *o* a magyar kiejtésben megnyúlik (*rajonó* 'járási oktatási hivatal', *szilpó* 'szövetkezeti bolt; vegyeskereskedés'), míg a szóvégi orosz és ukrán *a* megrövidül (*bezpeka, ráda*); az orosz és ukrán *x* hangnak a magyar *ch* fonéma két egymást kizáró variánsa felel meg, melyek visszaadása a hangkörnyezettől függően kétféleképpen történik: mély magánhangzók után *χ*, magasak után *χ'* (*derzssztrax, teχ'oszotr*); a szavakban jelentkező mássalhangzó-torlódás kiesés, hasonulás, zöngésedés, affrikálódás és palatalizáció segítségével oldódik fel (BORBÉLY 2000: 114–115).

* Az előző részt lásd MNy. 2024: 203–209.